

GLAGOLJSKA TISKARA ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE : PREDUVJETI, DOSTIGNUĆA I ODJECI

Zubčić, Sanja

Source / Izvornik: **Riječki teološki časopis, 2018, 52, 243 - 253**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:032837>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-07-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sanja Zubčić

GLAGOLJSKA TISKARA ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE: PREDUVJETI, DOSTIGNUĆA I ODJECI

izv. prof. dr. sc. Sanja Zubčić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

UDK: [003.349.2 : 003.344][655+681.6][264-1][262.12KOŽIČIĆ BENJA, Šimun]

"1530/1531"(497.5RIJEKA)(091)[0.000.82-97]

Pregledni rad

Primljeno: 1. 11. 2018.

Cilj je ovim radom prikazati važnost djelovanja modruškoga biskupa i kršćanskoga intelektualca – Šimuna Kožičića Benje u formiranju ranonovovjekovne hrvatske kulture, primarno s filološkoga aspekta. S obzirom na ispreplitanja kulturalnih obrazaca i na važnost latinskih izvora u hrvatskoj književnosti toga doba, posebna će se pozornost posvetiti odnosu latinskoga i hrvatskoga / hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Iako je u literaturi taj odnos nerijetko prikazivan kao kompetitivan i međusobno isključujući, ovdje će se pokušati, na primjeru djela Š. Kožičića Benje, pokazati da to nije baš (posve) tako i da upravo Š. Kožičić na najbolji mogući način pokazuje kako je plodonosna kombinacija latinskoga univerzalizma i glagoljaškoga patriotizma. Usto će se prikazati i okolnosti rada riječke tiskare, tj. prikazat će se razlozi zbog kojih je tiskara otvorena upravo u Rijeci, što je u njoj postignuto i koji su odjeci toga iznimnoga postignuća za lokalnu i nacionalnu kulturu.

Ključne riječi: riječka glagoljska tiskara, Šimun Kožičić Benja, glagoljaštvo u Rijeci.

UVOD

Sveukupna se slavenska uljudba, ne misleći pritom samo na hrvatsku, temelji na kršćanstvu. Naime, prije ćirilometodske misije, a nakon velike seobe Slaveni su živjeli u izoliranim i međusobno odvojenim plemenskim poganskim zajednicama bez mnogo svijesti o međusobnoj povezanosti i o zajedničkom identitetu. Prema suvremenim slavističkim genetskolingvističkim spoznajama, jezik kojim su se koristili Slaveni prije ekspanzije slavenstva bio je jedinstven, a tek su se na novim prostorima počeli razvijati zasebni slavenski jezici.¹ Usto, za razliku od bogate te umjetnošću i znanošću razvijene zapadne, franačke, i istočne, bizantske kulture, Slaveni su bili nepismeni, odnosno što su pisali, pisali su pismenima drugih naroda i gotovo bez ikakvih značajnijih uspjeha u civilizacijskom smislu. Slavenska se civilizacija počinje razvijati u drugoj polovici 9. stoljeća kada su sveta solunska braća Ćiril i Metod stvorili posebno pismo – glagoljicu, i poseban jezik – starocrkvenoslavenski, primarno s ciljem da Slaveni

1 Usp. Georg HOLZER, *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011., 2.

moгу slušati Riječ Božju na svom jeziku. Od toga su trenutka Slaveni upisani kao civilizirani narod i zasebna uljudba na karti Europe. U tom je smislu kršćanstvo stvaralo i gradilo slavensku kulturu i bez njeга ona bi danas bila drugačija.

Cilj je ovim radom prikazati važnost djelovanja modruškoga biskupa i kršćanskoga intelektualca – Šimuna Kožičića Benje u formiranju ranonovovjekovne hrvatske kulture, primarno s filološkoga aspekta. S obzirom na ispreplitanja kulturalnih obrazaca i na važnost latinskih izvora u hrvatskoj književnosti toga doba, posebna će se pozornost posvetiti odnosu *latinskoga* i *hrvatskoga* / *hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika*. Iako je u literaturi taj odnos nerijetko prikazivan kao kompetitivan i međusobno isključujući, ovdje će se pokušati, na primjeru djela Š. Kožičića Benje, pokazati je li to baš (posve) tako. Usto će se prikazati i okolnosti rada riječke tiskare, tj. prikazat će se razlozi zbog kojih je tiskara otvorena upravo u Rijeci, što je u njoj postignuto i koji su odjeci toga iznimnoga postignuća za lokalnu i nacionalnu kulturu.

SLAVIA ET LATINA ILI SLAVIA VS. LATINA?

Na prostoru koji su naselili Hrvati već je postojala razvijena uljudba. Doseljavanjem na to područje Slaveni su od neslavenskoga stanovništva preuzimali niz civilizacijskih dobara, poput pisma i jezika, pa su prvi i najstariji spomenici koje su ostavili Hrvati pisani latinicom i latinskim jezikom.² Međutim, kada je na hrvatsko tlo došla glagoljica,³ latinici je postala dostojan takmac. Naime, tijekom stoljećā hrvatskoga srednjega vijeka latinica i glagoljica te latinski i hrvatski crkvenoslavenski jezik bili su usporedna pojava, isprva neskladna što je razvidno po potrebi organiziranja crkvenih sabora na kojima su, među inim, reguliran status i utvrđene ovlasti popova glagoljaša u samim počecima njihova djelovanja. Inicijalni česti sukobi između glagoljaša i latinaša zamukli su početkom 13. stoljeća kada je došlo do znatnih promjena u odnosu Rima prema drugim liturgijskim jezicima i drugim obredima. Te su promjene nastale kao posljedica križarskih ratova i osnivanja Latinskoga Carstva, nakon pada Carigrada 1204. godine. „Među ostalim kršćanski je Zapad tada dobio priliku upoznati se s bogatom istočnom crkvenom tradicijom u koju se pribrajaju i drukčiji obred i drukčiji jezik u liturgiji. U novonastalom političkom jedinstvu papa Inocent III. uvidio je, naime, mogućnost uspostave vjerskoga, odnosno crkvenoga jedinstva⁴, a ideje su oživotvorene na Četvrtom lateranskom koncilu 1214. godine kojim su otvorena vrata nelatinskim liturgijskim jezicima. U takvu vremenu i duhu papa Inocent IV. dopušta 1248. senjskom biskupu Filipu i najvišem kleru u biskupiji upotrebljavanje crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji. Ne radi se dakle o odobrenju glagoljanja u Senjskoj biskupiji, kako

2 Usp. Josip BRATULIĆ – Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura* (1, 2. i 3. sv.), Veda, Križevci – Zagreb, 2005. – 2009.

3 O teorijama o dolasku glagoljice i crkvenoslavenskoga jezika vidjeti u: Mateo ŽAGAR, *Hrvatska pisma u srednjem vijeku*, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*, ur. Ante BIČANIĆ, Croatica, Zagreb, 2009., 146-147.

4 Vanda KRAFT SOIĆ, *Otpis Inocenta IV. senjskom biskupu (1248.) pod patronatom sv. Jeronima. I. Senjski privilegij iz godine 1248.*, u: *Croatica Christiana periodica*, 77 (2016.), 11.

se često ističe, a na što je M. Bogović⁵ višekratno upućivao u svojim radovima ističući kako je papa znao za praksu glagoljanja u Biskupiji, već o tome da se privilegijem ne samo prihvaća već i ozakonjuje postojeći običaj te sada liturgiju na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku mogu obavljati i biskup i najviši kler biskupije, jednako kako to niže svećenstvo od ranije čini.

Godine 1252. isti papa, preko krčkoga biskupa Fruktuoza, dopušta omišaljskim benediktincima u svojoj zajednici neometano glagoljati. Iako nisu jednake pravne važnosti (senjski je privilegij važniji jer se njegove odluke odnose na cijelu biskupiju, dok se omišaljski odnosi na znatno manju, redovničku zajednicu), senjski i omišaljski privilegij dokumenti su kojima je uporaba glagoljice ozakonjena te pred glagoljašima slijedi plodonosno i mirno razdoblje stvaralaštva. U tom su razdoblju oni započeli usklađivati crkvene knjige po običaju „Rimskoga dvora“, a *zlatno doba glagoljice* kulminirat će pojavom tiska.

Usprkos tom „sukobu“ u sferi liturgije, latinski je jezik uvijek bio jezikom znanosti i školovanja. O tome da su glagoljaši mahom izvrsno poznavali latinski jezik ponajbolje svjedoči činjenica da je velik dio liturgijskih tekstova preveden iz latinskih izvora. Da bi ih preveli kako jesu, a nerijetko se radi o izvrsnim prijevodima, morali su glagoljaši dobro poznavati i latinski i crkvenoslavenski jezik⁶ te su jednako vješto mogli slaviti liturgiju na obama jezicima, ovisno o pravima i mogućnostima.⁷ Ponajbolji je primjer toga, iako samo jedan od mnogih, poznati Juraj iz Slavonije koji je, prema Šanjeku i Tandariću bio profesorom na pariškoj Sorbonni te autorom glagoljskoga abecedarija i glagoljicom pisanih osnovnih kršćanskih molitava s početka 15. stoljeća. Iznad svakoga glagoljicom napisana retka nalazi se isti tekst pisan latinicom, a usto navodi bilješku da je „hrvatski biskup bio prvi koji je poznavajući oba jezika, kako latinski tako i hrvatski, slavio misu na jednom i drugom jeziku, kako bi smatrao uputnim“.⁸ Nerijetko se u literaturi odnos među tim dvama jezicima prikazuje kao kompetitivan i međusobno isključujući, insinuirajući da su glagoljaši imali negativan odnos prema latinskom, odnosno da su latinaši imali negativan odnos prema slavenskom jeziku. I dok je drugi dio ove teze najvećim dijelom točan, prvi zasigurno nije.⁹ Latinski je, naime,

5 Mile BOGOVIĆ, Put glagoljice od redovnika preko seoskih svećenika do biskupskog dvora. U povodu 750. obljetnice pisma Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu, u: *Croatica christiana periodica*, 41 (1988.), 64.; *Glagoljica u Senju. Povodom 500. godišnjice Senjskoga glagoljskoga misala i glagoljske tiskare u Senju*, Senj, 1994., 15.; Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine, u: Marija Ana DURRIGL; Milan MIHALJEVIĆ; Franjo VELČIĆ (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk, 2.–6. listopada 2002.)*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb; Krk, 2004., 256.

6 O tome i o potvrdama izvrsna umijeća prevođenja s latinskoga jezika vidjeti u: Staroslavenski jezik hrvatskih glagoljaša, u: Josip TANDARIĆ, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost; Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb, 1993., 71-77.

7 To naravno ne znači da su svi popovi glagoljaši znali latinski jezik, međutim oni koji su svojim djelovanjem obilježili hrvatski srednji vijek i rano novovjekovlje zacijelo jesu.

8 Franjo ŠANJEK – Josip TANDARIĆ, Juraj iz Slavonije (oko 1355./1360. – 1416.) profesor Sorbonne i pisac, kanonik i penitencijar stolne crkve u Toursu, u: *Croatica christiana periodica*, 13 (1984.), 6.

9 Tu su tezu obilato argumentirali i u svojim djelima dokazali E. Hercigonja i S. Damjanović. Tako Stjepan DAMJANOVIĆ, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., 11, osvrćući se na E. HERCIGONJA,

bio jezik učenosti, školstva (u kasnijoj hrvatskoj književnoj tradiciji taj će segment biti još očitiji jer se latinski nazivao *dijačkim* jezikom) i nije ni u kom segmentu bio suprotan slavenskom jeziku. Na prostoru Hrvatske odnos među latinskim i hrvatskim jezikom odnos je bilingvizma u kojem su se učeniji ljudi koristili obama jezicima u svim sferama njihove uporabe.¹⁰ O tome ima u našoj književnoj povijesti srednjega vijeka i ranoga novovjekovlja niz potvrda. Primarno to su prijevodi poznatih latinskih teoloških priručnika poput priručnika za svećeničku službu, *Naručnika plebanuševe*, tiskana u Senju 1507. koji je prijevod poznatoga latinskoga djela *Manipulus curatorum* Guida de Monte Rocherija, ili četiri hrvatskoglagoljska disipula koji su prijevod popularne latinske zbirke propovijedi *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis* njemačkoga dominikanca Johannes Herolta i brojni drugi. Osim prijevodne djelatnosti, hrvatsko-latinski se bilingvizam ogleda i u autorskoj. Glagoljaški humanisti na tragu svoje izobrazbe na latinskom jeziku stvaraju na obama jezicima. Nikola Modruški, biskup, latinist, autor je prve hrvatske inkunabule pisane latinskim jezikom *Oratio in funere*, a usto i zauzeti glagoljaš koji je nakon odlaska u Italiju u razdoblju između 1477. i 1480. godine kaptolu i kleru svoje, modruške Crkve uputio poznato pismo u obranu prava na uporabu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji. Drugi modruški biskup, Šimun Kožičić Benja, održao je pak na latinskom jeziku dva poznata protuosmanlijska govora: 1513. godine pred sudionicima Lateranskoga koncila te 1516. pred papom Leonom X. U samoodređenju obaju spomenutih biskupa, humanista, intelektualaca, odrednice *glagoljaš* i *latinaš* nisu suprotstavljene već su, dapače, kompatibilne i nadopunjujuće, one koje na sretan način sjedinjuju kozmopolitsku izobrazbu s nacionalnim vrijednostima. Taj odnos među dvama jezicima izuzetno je važan u djelovanju Šimuna Kožičića Benje. Ne samo zbog spomenutoga dvojezičnoga stvaralaštva već i stoga što je inzistirao na tome da se biblijski tekstovi u liturgijskim djelima bolje pridržavaju latinskoga izvornika kao onoga koji bi morao biti tekstološki i stilski uzor. Naime, Kožičićeva se književnojezična koncepcija mahom iščitavala iz njegova predgovora *Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* posvećenim poznatom humanistu Tomi Nigeru. U toj se posveti vrlo kritički osvrnuo na jezik svojih prethodnika dijagnostici-
rajući kako u hrvatskom srednjovjekovlju nema mnogo knjiga, osim liturgijskih, a da su te koje imamo ukvarene djelovanjem *lažnih pisaca i zlih tumača* pa stoga odlučuje to izmijeniti i izbaciti iz jezika ono što je staro i odavno prihvaćeno. Tradicionalna je filologija pomalo doslovno tumačila Kožičićevu kritiku starijih izdanja tvrdeći kako je ona usmjerena prema pretjeranoj staroslavenizaciji jezika, zbog čega bi primaran cilj njegove reforme bio kroatizirati jezik. Svakako je takvu tumačenju išao u prilog atribut *hruacki* u naslovu misala. Međutim, suvremena istraživanja proizašla iz rada na

Nad iskonom hrvatske knjige, Matica hrvatska, Zagreb, 1983., kaže: „Njegova istraživanja i istraživanja drugih znanstvenika srušila su i onu nezahtjevnu primatelju tako dragu pojednostavljenu opreku latinaši i glagoljaši (istaknula S. Z.): i pokazala su da je riječ o mnogo složenijem odnosu koji se nipošto nije iscrpljivao samo u protivštinama. Poznati pisci nerijetko se doma služe glagoljicom i brane hrvatski jezik, a Europi se predstavljaju biranom latinštinom.”

10 Milan MIHALJEVIĆ, Uvod, u: Sofija GADŽIJEVA i dr., *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut Zagreb, Zagreb, 2014., 19.

projektu kritičke obrade i faksimilne objave Kožičićeva misala što ga je vodio prof. dr. Mateo Žagar, a koji je objavljen 2016. godine¹¹ pokazala su da nije tako, odnosno da teza kako Kožičić u svojoj koncepciji ide prema kroatizaciji teksta ne stoji. Usporedbom s jezikom prethodno tiskanih triju misala (Prvotiska iz 1483., Senjskoga misala iz 1494. i Misala Pavla Modrušanina iz 1528.) utvrđeno je da je Kožičić zadržao brojne staroslavenizme te da njegov jezik nije bitno pohrvaćeniji od jezika drugih triju misala. Problem dakle nije bio u jeziku već u kakvoći prijevoda latinskih biblijskih tekstova koje je Kožičić kao humanist i intelektualac dobro poznao. Njegovo je primarno htijenje bilo usmjereno k tome da ponudi misal koji se drži latinskoga predloška, ali i koji će biti pisan visokom, knjiškom stilizacijom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, kako to doliči središnjoj liturgijskoj knjizi. Izvorište za taj i takav uređen i visokostiliziran jezik on nalazi u bogatoj ćirilometodskoj i hrvatskoglagoljskoj tradiciji pa su signali te visoke stilizacije upravo crkvenoslavenizmi. Nastojanje je Šimuna Kožičića Benje išlo u pravcu uređenja hrvatskoga jezika i knjiga nastalih na njemu prema latinskom obrascu, s time da je u gradbi i sljedbi svojih univerzalnih humanističkih ideja uvijek kretao od vlastite nacionalne tradicije utemeljene na glagoljaškom djelovanju.

ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA I DOSTIGNUĆA RIJEČKE GLAGOLJSKE TISKARE

Šimun Kožičić Benja¹² rođen je u uglednoj zadarskoj patricijskoj obitelji koja se u latinskim izvorima naziva *Begna*, a u hrvatskima *Kožičić*, od majke Mlećanke iz ugledne obitelji Contarini. U obitelji Benja njegovala se istovremeno glagoljaška tradicija i humanistička kultura, a takvo je bilo i opće ozračje u onodobnom Zadru. Jedan od začetnika humanizma u Hrvata bio je član te obitelji – Juraj Benja (Georgius Begna, umro 1437.), koji je djelovao u humanističkom krugu formiranu unutar samostana sv. Krševana u Zadru. S druge je strane snažno i njegovo glagoljaško obiteljsko nasljeđe jer je Šimunov djed dao da se u Ugljanu na istoimenom otoku sagradi samostan s crkvom posvećenom 1430. godine sv. Jeronimu, koji je u to vrijeme slavjen kao legendarni „izumitelj“ glagoljice i kao zaštitnik glagoljaša. Nakon školovanja u Zadru i Rimu 1502. godine postaje zadarskim kanonikom i upraviteljem crkve sv. Ivana izvan luke u Zadru. Modruškim biskupom imenuje ga 1509. godine papa Julije II. u vrijeme opće nesigurnosti izazvane porazom hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493. godine. Patronat nad Modruškom biskupijom imali su Frankapani i budući da je on narušen

11 Blanka CEKOVIĆ – Ivana ETEROVIĆ – Tanja KUŠTOVIĆ – Mateo ŽAGAR, *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje: Latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb – Sveučilišna knjižnica Rijeka, Zagreb – Rijeka, 2016.

12 O životu i radu Š. Kožičića Benje vidjeti više u: Nikica KOLUMBIĆ, Šimun Kožičić između glagoljaške tradicije i humanističkih nastojanja, u: Anica NAZOR (ur.), Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 103-114. i Stjepan ANTOLJAK, Šimun Kožičić Benja i njegovo doba, u: Anica NAZOR (ur.), Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 11-25.

papinskim imenovanjem, Bernardin Frankapan nije bio suglasan s njime.¹³ U kasnijem razdoblju, što zbog zajedničkih političkih stavova prema Ferdinandu Habsburškome, što zbog sklonosti prema glagoljaštvu, oni su zajedno stvarali velike projekte. U domovini ugroženoj osmanlijskim prodorima stvorila se osebujna klima i onodobni su intelektualci na važnim mjestima skretali pozornost na neodrživu situaciju. Modruški biskup Š. Kožičić Benja održao je dva poznata protuosmanlijska govora: 27. travnja 1513. godine, na šestoj sjednici Lateranskoga koncila,¹⁴ te 1516. pred papom Leonom X. Potonji je govor naslovljen *De Coruatiae desolatione (Opustošena Hrvatska)* i smatrao se djelomično sačuvanim sve dok 2012. B. Lučin nije pronašao integralan tekst objavljen 1518. tiskan u prijevodu na francuski jezik.¹⁵ Razočaran pasivnošću i nezauzimanjem Rimske kurije, Š. Kožičić vraća se koncem 1516. ili početkom 1517. u Modruš. Nakon što su Osmanlije prodrli u Krbavu i Liku te zapalili biskupsku palaču u Modrušu, Š. Kožičić odlazi u Vinodol gdje se također nije osjećao sigurnim jer je 1529. i Novi Vinodolski bio teško opljačkan pa se iste godine sklonio u Rijeku. Odande je osobno otišao u Veneciju kako bi nabavio slova i tisak za glagoljsku tiskaru te našao odgovarajuće suradnike. U to je vrijeme Venecija bila europska prijestolnica tiskarstva, a samo su najveće tiskare, poput onih Andree Torresanija te Francesca Bindonija i Maffea Pasinija imale i glagoljska slova. Dosadašnja su istraživanja pokazala kako Kožičićeva slova nisu ni iz jedne od dviju velikih tiskara.¹⁶ Iz povijesnih je izvora jasno da je 17. listopada 1530. godine Š. Kožičić bio u Rijeci, zajedno sa svojim pomoćnicima – *Dominikom i Bartolomeom z Brěše stampaduri* i potrebnom opremom za tiskaru. Lik Dominika nije potvrđen u povijesnim dokumentima, a Bartolomeo je zapravo Bartolomeo Zanetti koji je prije dolaska u Rijeku radio u Mletcima u tiskari Francesca Bindonija i Maffea Pasinija na Misalu Pavla Modrušanina. Prema P. Kolendiću¹⁷, moguće je da su Dominik i Bartolomeo radili u spomenutoj tiskari odakle su otišli na posudbu u Rijeku, na godinu dana. B. Zanetti je, naime, imao svoju opremu za tisak kojom je već ranije tiskao u Firenzi i u samostanu Camaldoli. Novoutemeljena tiskara djelovala je negdje na prostoru današnjega riječkoga Staroga grada, *v' hižah jeho prebivanija*, dakle u prostoru u kojemu je, pretpostavlja se, Š. Kožičić i živio. Nepuna dva mjeseca (15. prosinca 1530.) po Kožičićevu povratku u Rijeku i ustanovljenju tiskare otisnut je molitvenik *Oficij rimski. Oficij blaženije devi Marije* (120 listova). Najopsežnija i najznačajnija knjiga riječke tiskare bila je temeljna liturgijska knjiga – *Misal hruacki* (256 listova), otisnut 28. travnja 1531., godine 2016. objavljen u faksimilu i kritičkom izdanju, tj. u usporedbi s trima starijim tiskanim misalima:

13 Mile BOGOVIĆ, Crkvene prilike u Rijeci i u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj u Kožičićevo doba, u: Anica NAZOR (ur.), *Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 72.

14 Taj je govor kasnije otisnut, a Š. Kožičić Benja posvetio ga je Bernardinu Frankapanu (Stjepan ANTOLJAK, Šimun Kožičić Benja i njegovo doba, u: Anica NAZOR (ur.), *Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 14.).

15 Bratislav LUČIN, Prilozi tekstu i recepciji Kožičićeva govora *De Coruatiae desolatione*, u: *Fluminensia*, 1 (2012.), 77-107.

16 Anica NAZOR, Šimun Kožičić Benja u istraživanjima Petra Kolendića, u: *Fluminensia*, 1 (2012.), 29-39.

17 Vidjeti u: Anica NAZOR, Šimun Kožičić Benja u istraživanjima Petra Kolendića, u: *Fluminensia*, 1 (2012.), 32.

Prvotiskom misala iz 1483., Senjskim misalom iz 1494. i Misalom Pavla Modrušanina iz 1528. godine.¹⁸ U svibnju 1531. otisnute su preostale tri knjige u Kožičićevoj tiskari. Dana 2. svibnja objavljene su *Knjižice krsta* (24 lista), a to je knjiga koja sadrži različite obrede/rituale (krštenja, blagoslov prstena, bolesničko pomazanje i dr.). Zadnje dvije otisnute knjige u riječkoj tiskari nisu liturgijske naravi. Prva od njih, naslovljena *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (60 listova), primarno je povijesno djelo o životima rimskih papa i careva, ujedno i prva na hrvatskom jeziku otisnuta povijest svijeta. Za povijest je hrvatskoga jezika iznimno važna posveta ove knjige trogirskom biskupu i humanistu Tomi Nigeru, u kojoj Kožičić nezadovoljan stanjem naših knjiga poziva na potrebu mijenjanja. Samo dva dana nakon tiska *Knjižice od žitija* (12 listova), 27. svibnja 1531., bilo je gotovo i zadnje dosad poznato izdanje Kožičićeve tiskare – *Od bitija redovničkoga knjižice*, publikacija s regulama za ponašanje svećenika, namijenjena kleru u Vinodolu koji je bio pod jurisdikcijom Modruške biskupije.¹⁹

Danas nedvojbeno znamo da je u Rijeci otisnut i *Psaltir*. Na njegovo je postojanje uputio veliki slavist P. J. Šafařík, no poznati je istraživač Kožičićeve tiskare P. Kolenđić zaključio da ta knjiga nije postojala. Prvu pouzdanu vijest o *Psaltiru* donio je I. Milčetić u popisu knjiga koje su dio Berčićeve zbirke u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt Peterburgu.²⁰ Ondje se, uz *Knjižice krsta* i *Od bitija redovničkoga knjižice*, spominje i *Psaltir*. Po pregledu teksta A. Nazor dokazala je kako je taj primjerak *Psaltira* otisnut u Rijeci.²¹ Budući da nema kolofona, ne zna se kada je knjiga otisnuta. Iako knjižica svojim imenom navodi na pomisao da se radi o zbirci psalama, po formi i sadržaju to je klasični bukvar, abecedarij, tj. početnica za učenje glagoljice i čitanje molitava.²² S obzirom na tip toga djela i na praksu da novi izdavači na početku svoje djelatnosti izdaju bukvar, moguće je da se radi o knjizi koja je prva otisnuta u Kožičićevoj tiskari.

Tempo u kojem bi u nekih šest – sedam mjeseci bilo otisnuto čak šest glagoljskih knjiga bio bi i danas zadivljujući. S obzirom na to da svako od šest djela ima i prevoditeljski te kompilatorski karakter, trebalo je mnogo vremena dok su se tekstovi samo pripremili za tisak.

Oficij rimski vrsta je časoslova ili dnevne molitvene službe u čast Blaženoj Djevici Mariji. Takvih je knjiga na zapadu bilo jako mnogo. Sastoji se od uvodnih dijelova s kalendarom, psalamskoga i općega euhologija, *zrcala svestnoga* i dodataka. U općem

18 Blanka CEKOVIĆ – Ivana ETEROVIĆ – Tanja KUŠTOVIĆ – Mateo ŽAGAR, *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje: Latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb – Sveučilišna knjižnica Rijeka, Zagreb – Rijeka, 2016.

19 Podatci o datumima tiskanja i broju listova preuzeti su iz: Anica NAZOR, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici. „Ja slovo znajući govorim ...”*, Erasmus, Zagreb, 2008. 106-113.

20 Ivan, MILČETIĆ, Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, u: *Radovi Staroslavenskog instituta*, 2 (1955.), 93-128.

21 Anica NAZOR, Kožičićev bukvar, u: *Slovo*, 14 (1964.), 121-128.

22 Valentin Putanec Značenje riječi psaltir „bukvar“ (Prilog za stariju nastavnu terminologiju u Hrvata), u: *Slovo*, 29 (1979.), 93-96) upozorio je na to da se u razdoblju između 15. i 17. stoljeća u Hrvatskoj rabila riječ *psaltir*, *psaltirić* za bukvar/početnicu, a proširena je na područja Akvilejske patrijaršije i preuzeta iz sjevernotalijanskih dijalekata.

se euhologiju nalazi nekoliko molitava, a među njima i *Petnaest molitava Sv. Brigite* za koje je A. Nazor utvrdila da ih je, zajedno s molitvama sv. Anselma biskupa, sv. Ciprijana biskupa i sv. Augustina preveo sâm Š. Kožičić.²³ A. Benvin analizirao je *Zrcalo svestnoe* i pokazao da je predložak za taj tekst Š. Kožičić „gotova našao i više-manje doslovce preuzeo iz nekoga cisalpinskoga *Officium romanum (Officium beatae Mariae virginis)* izdanoga prije 1530.”²⁴ S obzirom na tematiku ispovjedničkoga tipa, A. Benvin dovodi ovaj tekst u vezu sa *Spovidi općenom* i *Ispovidi*, izgubljenom inkunabulom fra Matije Zdranina iz 1492. godine. I *Misal* je prijevodnoga tipa, a M. Žagar ističe kako još nije pronađen latinski predložak, ali pretpostavlja da bi to mogao biti neki od misala koji su se koristili na mletačkome području.²⁵ Pritom se Š. Kožičić nedvojbeno služio i hrvatskoglagoljskim misalima koje nije nekritički prepisivao već je dotjerivao jezik nastojeći zadržati oblike i konstrukcije potvrđene u Vulgati. Posao prevođenja, redigiranja i uređivanja opsežnoga i temeljnoga liturgijskoga priručnika zacijelo je bio višegodišnji. *Knjižice krsta* nevelik je priručnik u kojem se na osebujan način ističe Kožičićev rad. Dio ritualnih sekvencija koje su općevriježene prevodi i kompilira iz zapadnih izvora, ali unosi i neke potpuno nove tekstove koji se izdvajaju iz glagoljaške tradicije i kojima uvodi posve novu redakciju liturgijskih obrazaca, a koje je najvjerojatnije preveo on sam.²⁶ *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* prijevod je dviju knjiga. G. Tutschke utvrdio je da je životopise papa Š. Kožičić prevodio iz djela Bartolomea Sacchija – Platine *Liber de vita Christi et omnium pontificuum* (1479.),²⁷ dok je T. Mrkonjić dokazao kako je predložak za životopise rimskih careva bilo djelo venecijanskoga humanista Egnacija *De Caesaribus libri tres*.²⁸ I *Od bitija redovničkoga knjižice* „Kožičić je sastavio uglavnom na temelju tekstova koje o redovnicima pišu sveti Pavao i crkveni naučitelji (*dokturi*), ponešto i evanđelist Matej”, te iz papinskih dekretala na latinskom jeziku.²⁹

Navođenje izvora koje je Kožičić koristio kao predloške za svoja djela ima dvojaku funkciju: ponajprije potvrđuje prethodno elaboriranu tezu o tome da je bio izvrstan poznavatelj latinskoga jezika i onodobne suvremene literature te da je u svojim djelima inzistirao na latinskom univerzalizmu dok, s druge strane, upućuje i na golem posao iščitavanja, kompiliranja i prevođenja navedenih i drugih djela, a to je posao koji je zacijelo trajao mnogo duže od vremena djelovanja riječke tiskare. Kožičić je

23 Anica NAZOR, Molitve sv. Brigite u Oficiju rimskom Šimuna Kožičića iz 1530. godine, u: August KOVAČEC (ur.), *Od indoeuropskoga do hrvatskoga. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*, HAZU, Zagreb, 2003., 419.

24 Anton BENVIN, *Zrcalo svestnoe* u Oficiju rimskom Šimuna Kožičića, u: Anica NAZOR (ur.), *Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 43.

25 Mateo ŽAGAR, Hrvatska pisma u srednjem vijeku, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*, ur. Ante BIČANIĆ, Croatia, Zagreb, 2009., 121, 122.

26 Josip TANDARIĆ, Hrvatskoglagoljski ritual, u: *Slovo*, 30 (1980.), 29.

27 Anica NAZOR, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici. „Ja slovo znajući govorim ...”*, Erasmus, Zagreb, 2008., 110.

28 Tomislav MRKONJIĆ, Pitanje predloška za Kožičićeve ‘Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov’, u: Anica NAZOR (ur.), *Zbornik radova u čast Šimunu Kožičiću Benji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1991., 125-136.; Tomislav MRKONJIĆ, *Žitija rimskih cesarov*. Vjernost izvorniku i originalnost prijevoda, u: *Fluminensia*, 1 (2012.), 57-75.

29 Anica NAZOR, Uvod, u: Šimun KOŽIČIĆ, *Od bitija redovničkoga knjižice, Rijeka 1531*, priredila Anica NAZOR, Državni arhiv u Rijeci – Družba „Braća hrvatskoga zrnja” – Stol riječko-bakarski, Rijeka, 2009, 19.

vjerojatno već u godinama biskupovanja, a možda i ranije, radio na tim tekstovima s idejom njihova tiskanja kada i gdje za to budu stvorene prilike, a to je bilo po njegovu dolasku u Rijeku.

PREUVJETI ZA OTVARANJE GLAGOLJSKE TISKARE U RIJECI

Postavlja se pritom nužno pitanje što je to što je Rijeku činilo posebno važnim mjestom u ranom novovjekovlju da se u njoj mogao realizirati taj veleban projekt. Nedvojbeno je razlog tomu njezin geostrateški položaj koji je, u odnosu na Zadar i neke druge uzmorske gradove, bio povoljan jer je bio relativno daleko od osmanlijskih najezdi, a usto je u 16. stoljeću služio kao opskrbničko središte i važna pozadinska spona u lancu gradova na hrvatsko-turskoj bojišnici. Prostor Rijeke i riječke okolice predstavljao je utočište brojnim izbjeglicama iz sjevernijih i istočnijih područja. Potvrda je tomu djelovanje popa Martinca koji se, također nakon Krbavske bitke, sklonio u okolini Rijeke i djelovao, prema vlastitom svjedočenju, u Grobniku. Geostrateški položaj međutim nije ključan, a ni jedini razlog zašto se Kožičić sklonio u Rijeku i ondje osnovao tiskaru. Rijeka je bila i ostala urbano središte u kojem su postojali svi organizacijski i infrastrukturni čimbenici da se može pokrenuti tiskara. Najvažnije je međutim to što je Rijeka bila snažno glagoljaško središte³⁰ najmanje od 13. st. iz kojega datira najstariji riječki glagoljski tekst – *Riječki fragment Mudrih izreka* (FgRi), pronađen u knjižnici kapucinskoga samostana Gospe Lurdske.³¹ Naime, niz tekstova različite provenijencije upućuje na višestoljetno postojanje glagoljice u Rijeci. Usto, u Rijeci je i crkveni ustroj glagoljaški na što upućuje postojanje protokola riječkoga Zbornoga kaptola iz 14. stoljeća. Taj protokol nije očuvan, ali se iz zapisa riječkoga notara Ivana Frankinića iščitavaju podatci o njegovu postojanju. Ključan je spomenik riječkom Zbornom kaptolu *Zapisnik misni kaptola riečkoga* iz 16. i 17. stoljeća.³² Procvatu glagoljaštva u Rijeci pogodovalo je i to što je Rijeka u ono vrijeme bila dijelom Pulske biskupije pa je dislociranost od crkvene vlasti (koja je glagoljaštvu bila posve oprečna) omogućavala funkcioniranje koje nije pod stalnom prismotrom. U prvoj je polovici 16. stoljeća u Rijeci djelovala i poznata glagoljaška škola³³ koju su pohađali i polaznici iz drugih sredina, a najpoznatiji je među njima, što svakako govori o kakvoći

30 Dva su temeljna teksta o glagoljaštvu u Rijeci: rasprava Vjekoslav ŠTEFANIĆA (*Glagoljica u Rijeci*, u: Jakša RAVLIĆ (ur.), *Zbornik Rijeke*, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., 393-453) i knjiga Darka DEKOVIĆA (*Istraživanja o riječkom glagoljaškom krugu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.).

31 Milan MIHALJEVIĆ – Anica VLAŠIĆ-ANIĆ, Novootkriveni glagoljski fragmenti u riječkoj kapucinskoj knjižnici, u: Elena STADNIK-HOLZER – Georg HOLZER (ur.), *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2010., 95-124.

32 Darko DEKOVIĆ, *Zapisnik misni kaptola riečkoga*, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Rijeka, 2005.

33 P. Trubar kaže da je škola bila „kod sv. Vida na Rijeci“ (prema Tadej VOJNOVIĆ, Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata od Ćirila i Metoda do prve tiskane Biblije 1831. godine, u: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 22 (2006.), 145) što može značiti da se misli na srednjovjekovni pojam *Rijeke Svetoga Vida / Flumen Sancti Viti* ili da se škola nalazila pri crkvi svetoga Vida, koja je isprva bila kapelica, a po dolasku isusovaca prerasta u akademsku(školsku) crkvu, danas katedralu.

škole, znameniti Primož Trubar koji ju je polazio od 9. lipnja 1520. do 9. lipnja 1521. godine. U uvodnom dijelu slovenskoga prijevoda Novoga zavjeta iz 1557. godine ostavio je bilješku o tome da je za vrijeme svoga školovanja u Rijeci vidio glagoljski rukopis Biblije koji je, ako je postojao, danas nažalost izgubljen. P. Trubar navodi da je mecena toga ponajvećega od svih prevodilačkih poduhvata Bernardin Frankapan koji je tih godina stolovao u Grobniku. Prema Trubarovu svjedočenju, knez Bernardin povjerio je taj posao petorici svećenika koji su posao završili negdje 1521. godine, a vjerojatno su i sami bili pohađali riječku glagoljašku školu.³⁴

Prva je polovica 16. stoljeća u Rijeci bila obilježena snažnom glagoljaškom djelatnošću: misilo se na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, postojala je glagoljaška škola pri Kaptolu u kojoj su se školovali ponajbolji glagoljaši, a vrhunac je svega rad na prevođenju Biblije, i sve to pod zaštitom i uz materijalnu i moralnu podršku obitelji Frankapan. U tim i takvim okolnostima posve je jasno da će projekt pokretanja glagoljske tiskare pasti na plodno i prethodno temeljito pripravljeno tlo. Iako je Bernardin Frankapan isprva bio protivan papinskom imenovanju Š. Kožičića Benje modruškim biskupom, jer su dotad patronat nad Modrušem imali Frankapani, činjenica da su zajednički radili na promicanju nacionalnih vrijednosti povezala ih je pa je Bernardin vjerojatno sudjelovao u procesu osnivanja tiskare.³⁵ M. Bogović spominje B. Frankapana i Š. Kožičića Benju kao „sjajne zvijezde na prijelazu iz hrvatskoga srednjovjekovlja u novi vijek. Stajali su čvrsto na ugroženom tlu i pružajući ruke na sve strane tražili izlazak iz teškoća koje su Hrvatsku pritislule. Bernardin je to činio kao svjetovni, a Kožičić kao crkveni poglavar”.³⁶

ODJECI

Takva atmosfera u kojoj je glagoljaštvo bilo prava intelektualna vrijednost, ali i dio svakodnevnoga života ljudi, duboko protkana kršćanstvom, stvorili su temelj riječke kulture. Odjeci *zlatnoga vremena riječkoga glagoljaštva*, prve polovice 16. stoljeća, bili su toliko snažni da su crkvene vlasti nesklone glagoljaštvu imale potrebu zabraniti ga, što je 1593. godine i učinio pulski biskup C. Sozomeno. Međutim, riječko se građanstvo tome snažno suprotstavilo i nakon što pulski biskup nije želio prihvatiti njihove primjedbe i želje, oba su gradska vijeća donijela odluku da se riječkom Kaptolu obustavljaju sva novčana i ostala podavanja. Sukob je završio kompromisnim rješenjem, no D. Deković ističe kako se riječko glagoljaštvo nikad nije oporavilo od toga udara.³⁷ Na dobrim tiskarskim temeljima bilo je i nastojanje Franje Glavinića koji je u Rijeku dopremio 24 kovčega s glagoljskim i ćirilničnim slovima iz zaplijenjene uraške protestantske tiskare u nastojanju da u Rijeci pokrene tiskaru glagoljskih liturgij-

34 Tadej VOJNOVIĆ, Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata od Ćirila i Metoda do prve tiskane Biblije 1831. godine, u: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 22 (2006.), 145.

35 Mile BOGOVIĆ, Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankapana, u: Boris OLUJIĆ (ur.), *Modruški zbornik*, Katedra Čakavskog sabora Modruše, Josipdol, knj. 3, 2009., 38.

36 Mile BOGOVIĆ, Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankapana, 30.

37 Darko DEKOVIĆ, *Istraživanja o riječkom glagoljaškom krugu*, 101, 102.

skih knjiga, u skladu s potrebama iskazanim na biskupijskoj sinodi održanoj u Bribiru 1620. godine. Nažalost, tiskara je morala biti ustupljena Kongregaciji za širenje vjere u Rimu pa je inicijativa propala. I rad kasnijih tiskara u kojima su otisnute samo knjige na latinici na različitim jezicima, osobito najdugovječnije tiskare Karletzky³⁸ osnovane 1779. godine, ali i onih koje su djelovale u Rijeci u 19. stoljeću, poput tiskare E. Rezze, Riečkoga tiskarskoga zavoda te tiskara E. Mohovića, G. Jerouschega, P. Battare, A. Chiuzzelina, svjedoči o snažnoj tiskarskoj djelatnosti kojoj je temelje zacijelo utrla i Kožičićeva tiskara.³⁹

ZAKLJUČAK

Modruški je biskup Šimun Kožičić Benja bio kršćanski intelektualac i glagoljaški humanist. Ovdje podastri pregled samo potvrđuje visok stupanj njegove izobrazbe iz kojega se izrodio specifičan svjetonazor prema kojem je on u sveukupnom svom stvaralaštvu, pisanom i oratorskom, polazio od ideje spajanja latinaškoga univerzalizma i kozmopolitizma s lokalnom i nacionalnom glagoljaškom kulturom, stremeći u obojemu k vrhuncima. U njegovu stvaralaštvu i životu *slavia* i *latina* nisu bili suprotstavljeni već upravo suživljujući koncepti. Njegov se humanistički i demokratski koncept ponajbolje ogleda u protuosmanlijskim govorima i nastojanju oko zaštite svojega puka i domovine.

Sklonivši se u Rijeku pred Osmanlijama, Šimun Kožičić Benja, nasilu lišen biskupskih poslova, sve svoje financijske i intelektualne snage ulaže u pokretanje glagoljske tiskare u kojoj je u nepunih sedam mjeseci otisnuto čak šest glagoljskih knjiga, a među njima i *Misal hruacki* kao temeljna liturgijska knjiga. Ideja o pokretanju te tiskare upravo u Rijeci samo potvrđuje tezu da je ona bila grad u kojem se štovala i prakticirala hrvatskoglagoljska tradicija od najranijih dana. Neovisno o tome što danas ne znamo u kolikoj su mjeri, i jesu li uopće, djelovanje biskupa Kožičića u ono vrijeme podupirale svjetovne riječke vlasti, nedvojbeno je da takav golem projekt ne bi mogao uspjeti da nije bio utemeljen u stoljetnoj glagoljaškoj tradiciji. Ključan je podupiratelj Kožičićeva djelovanja i njegov istomišljenik bio knez Bernardin Frankapan.

Pokretanje glagoljske tiskare predstavlja vrhunac glagoljanja u Rijeci. Jednom pokrenut zamašnjak generirao je druge aktivnosti, uvijek u istom smjeru, te se kao odjek bilježi nastojanje Franje Glavinića da pokrene drugu glagoljsku tiskaru u gradu, ali i sveukupno ozračje u kojemu se željelo zaštititi i promicati glagoljaštvo. Različitim se aktivnostima i projektima u Rijeci i danas promiče ista kultura, a 2018. godine obilježeno je 50 godina od otvaranja *Izložbe glagoljice*, jedine stalne izložbe u Hrvatskoj posvećene pismu.

38 O hrvatskim izdanjima tiskare Karletzky i njihovu jeziku vidjeti više u: Sanja HOLJEVAC, *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorska disertacija u rukopisu; Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2010.

39 Stanislav ŠKRBEČ, *Riječka zvijezda Gutembergove galaksije. Tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljske tiskare*, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1995., 292-298.

ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA'S GLAGOLITIC PRINTING HOUSE: PREREQUISITES, ACCOMPLISHMENTS AND IMPACT

This paper aims to demonstrate the importance of the bishop of Modruš Šimun Kožičić Benja – a Christian intellectual significant for the formation of early modern Croatian culture, primarily from a philological aspect. Considering the intertwining of cultural patterns and the importance of Latin sources in Croatian literature of that time, special attention is dedicated to the relationship between Latin and Croatian Slavic cultural complexes. Although this relationship has often been portrayed in literature as competitive and mutually exclusive, we try to demonstrate, based on Š. Kožičić Benja's works, that this is not (completely) so and that it is precisely Š. Kožičić who exemplifies how prolific the combination of Latin universality and Glagolitic patriotism is. Furthermore, the working circumstances of the printing house in Rijeka, the reasons for its opening in Rijeka, as well as its achievements and impact on the local and national culture will be addressed.

Keywords: Glagolitic printing house in Rijeka, Šimun Kožičić Benja, Glagolitism in Rijeka.